

Дрогобицький Ігор

Кандидат історичних наук

Викладач кафедри теорії та методики навчання

Івано-Франківський обласний інститут післядипломної освіти

(м. Івано-Франківськ, Україна)

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ КОЗАЦЬКОЇ ТЕМАТИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СТРУКТУР УПА-ЗАХІД ТА ПІДПІЛЛЯ ОУН (Б) (друга половина 40-х рр. ХХ ст.)

Резюме: У матеріалах статті загально представлено окремі складові політичної концепції націоналістичного крила тодішнього українського політикуму. Констатується, що ключове місце в реалізації визначальної мети у вигляді національної суверенної держави відводилося розбудові та функціонуванню збройних сил. Окреслено особливості вжитку представниками Організації українських націоналістів (бандерівців) героїки військового чину козацтва для створення ідеологічного підґрунтя з метою розгортання й функціонування власних збройних сил – Української Народної Самооборони та Української Повстанської Армії.

Ключові слова: державність, національний суверенітет, козацтво, Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська Армія.

Summary: The materials of the article generally present components of the political concept of the nationalist wing of the domestic political system of those days. It is noted that the key place in the realization of the defining goal in the form of a national sovereign state was assigned to the development and functioning of the armed forces. The specifics of the use by the representatives of the Organization of Ukrainian Nationalists (Banderivtsi) of the heroics of the military rank of the Cossacks to create an ideological basis for the deployment and functioning of their own armed forces – the Ukrainian National Self-Defense and the Ukrainian Insurgent Army – are outlined.

Key words: statehood, national sovereignty, Cossacks, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army.

Системне та цілісне представлення українського державотворення, зокрема у 30-х – 40-х рр. XX ст., передбачає аналіз практики використання представниками державницьких сил указанного періоду, а серед них – Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН (б)), історичної пам'яті про попередні періоди існування національної державності загалом та військової традицію як один із її невід'ємних чинників зокрема.

Актуальність окресленої проблематики зумовлюється подіями сучасної військової агресії супроти України та боротьбою нації за збереження як власної ідентичності, так і, у контексті цього, можливості подальшого розвитку суверенного державотворення. Дійсність яскраво відображує значення і роль національних Збройних Сил (ЗС) в означеному процесі.

Метою представленого матеріалу є узагальнено означити бачення представниками провідних структур ОУН (б) взаємозв'язку у площині «держава – ЗС» та окреслити використання наративів української військової традиції, зокрема козацької, у розбудові згаданих концептів.

Відзначимо, що основна ціль зусиль представників ОУН (б) чітко виокремлювалася як в організаційних програмових документах, так і в публіцистиці. У розпалі Другої світової війни делегати III Надзвичайного Великого Збору ОУН (б) (21–25 травня 1943 р.) наголошують на тому, що «ОУН бореться... поки не здобуде Української Самостійної Соборної Держави (УССД)» [13, с. 231]. В умовах спротиву радянському окупаційному режиму силами збройного підпілля тотожні тези виголосив Роман Шухевич [15, с. 337].

Підкреслимо, що в середовищі проводу ОУН (б) реалізація основного завдання – створення УССД – розглядалася в нерозривному поєднанні зі створенням і розвитком національних збройних сил регулярного характеру. Таке бачення було сталим у хронологічному вимірі: воно характерне для

передвоєнного періоду, початку Другої світової війни, розгортання театру воєнних дій на Східному фронті та до певного часу – у післявоєнний період.

Так, напередодні гітлерівсько-радянського зіткнення в інструктивних матеріалах обстоювалася «організація держави... на основах сильної національної армії й фльоти» [9, с. 7]. Заразом не відкидалася можливість ситуативної співпраці з окупаційною владою. В окремих інструкціях представлявся такий алгоритм взаємодії: «Військові представники ОУН заявляють, що вони хочуть далі з німецькою армією воювати проти Москви, вказують на konieczність формування регулярної Української армії» [7, с. 38].

Зазначимо, що в першому пункті «Акту відновлення Української Державності» (30 червня 1941 р.) констатувалося, що за «Суверенну Соборну Державу» боротиметься «Українська Національна Революційна Армія» (УНРА) [1, с. 159]. Загалом же вектор, спрямований на уможливлення постановня регулярних ЗС, залишався актуальним і після ув'язнення учасників Державного правління (липень 1941 р.), репресій щодо ОУН (б) зі сторони нацистської окупаційної влади у другій половині 1941 р. та переходу до підпільно-конспіративних форм діяльності. Так, у розпал нацистсько-радянського зіткнення Центральний Провід (ЦП) ОУН (б) стверджував, що «збройна сила українського народу – це основна передумова перемоги в його боротьбі за УССД» [13, с. 236].

Водночас варто підкреслити, що представники ОУН (б) першочергово обґрунтовували необхідність розбудови національних ЗС регулярного характеру. Зазначалося, зокрема, що «тільки організований збройно-політичний чин українського народу... доведе до створення УССД» [12, с. 139]. На тлі цього доводиться констатувати, що розгортання збройної боротьби супроти нацистського, а згодом радянського окупаційних режимів у формах партизанського руху сприймалося

в середовищі керівництва ОУН (б) негативно. Така позиція чітко простежується у програмових матеріалах ОУН (б). Наголошувалося, зокрема, що «творення власних революційно-політичних військових сил» передбачає спрямування зусиль нації у відповідному руслі – щоб «енергія народу не вилилась у партизанщину» [10, с. 48].

Таким чином, саме реалії окупаційного режиму та перебіг радянсько-гітлерівської війни загалом змусили керівництво ОУН (б) у 1942 р. визнати необхідність створення військових сил партизанського характеру й поступово розпочати процес організації останніх.

Представник однієї з опозиційних до оунівського середовища тодішніх політичних сил Тарас Боровець констатував у цьому руслі, що «потребу повстансько-партизанської акції ця група (ОУН (б) – *авт.*)... послідовно заперечувала аж до кінця 1942 р. Щойно в січні 1943 р. до нашого штабу наспіли секретні відомості... про те, що провід цієї останньої виніс постанову змінити свої ставлення до повстансько-партизанської війни» [5, с. 121–122].

У межах Волині та Полісся (Північно-західні українські землі; ПЗУЗ) наслідком цього стало постання структур Української повстанської армії (УПА) в 1942 р. У кордонах Галичини через сукупність об'єктивних причин створення військових відділів здійснювалося у вигляді Української народної самооборони (УНС) в 1943 р. Офіційно наприкінці грудня 1943 р. було здійснено об'єднання УПА і УНС із подальшим збереженням першої абревіатури. Проте слід зазначити, що ці структури трактувалися представниками ЦП як проміжні форми постання власне регулярних національних ЗС. У матеріалах інформативно-пропагандивного характеру, датованих літом 1943 р., констатувалося: «Сьогодні УПА вже в другому періоді своєї діяльності. Це період закріплення й розбудови. Перед УПА як перед зав'язком української народної армії станув ряд

завдань адміністративно-технічного й господарського порядку, що стоять перед кожною армією» [8, с. 246–247].

Пропагандисти ОУН (б) стверджували, що «нам доводиться боротись з кількома ворогами зразу, воюємо зброєю, видертою з рук ворога, коли наше постачання і вся наша сила тільки в нас самих, тоді наша мораль мусить бути так сильною, щоби надолужити браки і переважити силу ворогів» [4, с. 446].

З метою формування відповідних моральних підвалин представники провідних ланок як УПА, так і підпільної мережі ОУН (б) брали до уваги та застосовували в роботі з особовим складом елементи національної військової традиції, що характеризували державницькі змагання в попередні історичні періоди. Однак йшлося не тільки про час ХХ ст. з героїкою 1917–1921 рр. В ідеологічних конструкціях представники ОУН (б) вдавалися до використання наративів попередніх епох, зокрема й козацької.

У цьому контексті насамперед варто відзначити представлення збройного чину УПА як елемента чіткої системи. Таким чином наголошувалося на збереженні відповідної тяглості: «Тисячолітня традиція лицарів-завойовників Царгороду, ... дальше хоробрих запоріжців-захисників перед злими бісурменами та борців за віру, лицарів визвольних війн з Польщею і Московією – зродили отой тип української військової моралі. Визвольні змагання 1917–1921 рр. вповні підтвердили лицарську вдачу українського вояцтва, його чесноти, показали всьому народові, що слава давніх, закованих у залізо воїнів, чубатих запоріжців – не загинула, а збереглась» [4, с. 446].

Як бачимо, козацький етос трактується як складова військово-лицарської культури в її вітчизняному зразку. Вояки УПА, відповідно, представляються як ті, хто є спадкоємцями цього надбання і продовжувачами визначальної справи – боротьби за утвердження національної державності.

Саме з метою утвердження відповідних засад у середовищі стрілецького та старшинського складу в періодичних виданнях окремих структур УПА друкували матеріали з покликанням до героїки козацького часу тощо [2, с. 439–440; 6, с. 443]. Отож доречним буде ствердити, що козацький наратив використовувався при забезпеченні функціонування окремих організаційних частин УПА насамперед з метою належного формування ідеологічних підвалин самоусвідомлення особового складу та його морально-вольових якостей.

Наголосимо, що концептуально козацька минувшина загалом і відповідна військова традиція зокрема в баченні представників ОУН (б) заслуговували на використання тільки тоді, коли чітко вписувалися в позитивну канву державотворчого процесу. Стверджувалося, що «вояк УПА – переємник предківської боротьби за свободу народу і його державність» [3, с. 465].

Виходячи з цього, відзначимо, що ті події, як також і особи, які виходили за рами означеного концептуального бачення, до уваги не бралися або ж трактувалися негативно. Підкреслимо, що розгортання збройної боротьби з окупаційними режимами в партизанській формі довгий час не знаходило підтримки серед ЦП ОУН (б) не в останню чергу через від'ємний досвід впливу на державотворчі процеси 1917–1921 рр. явища «отаманщини». Саме тому у процесі формування системи військових чинів / рангів УПА, зберігаючи такі, взяті з козацької традиції, назви, як «чотовий», «сотник», «курінний», «хорунжий» тощо, термін «отаман» було відкинуто. Водночас у межах ПЗУЗ рядовий особовий склад відділів УПА-«Північ» у документації представлявся як «козаки».

Отож присутність козацького етосу в діяльності націоналістичного крила національного руху Опору середини ХХ ст. чітко вбудовувалася у структуру ідейно-морального виховання особового складу УПА, УНС і збройного підпілля.

Важливо відзначити намагання обґрунтувати зі сторони ідеологів ОУН (б) послідовність збройної боротьби, у якій події національного руху Опору середини ХХ ст. трактувалися як продовження вектору, до реалізації якого були причетні представники козацтва. Водночас підкреслимо, що бійці УПА та учасники збройного оунівського підпілля козацький наратив сприймали як складову власної легенди, визначальною ціллю якої було здобуття УССД, а зміст її можна проілюструвати такими словами:

*Батьківщині милій знання всі і сили,
Всі наші чуття, і кров, і життя
В офірі ми зложим,
І ми переможем!* [14, с. 121]

Джерела та література

1. Акт відновлення Української Державності, ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові // Самостійна Україна. – 1941, 10 липня // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали: у 2 т. – Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2009. – Т. 2. – Кн. 1 (1939–1945). – С. 159.
2. «Аркадій». Дума про стрільця Лиса // Стрілецькі вісті. Орган ВШВО ІІ. – Ч. 10. – Р. І, 1. 6. 1944 // Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто: НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; вид-во «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України; ГДА СБУ, 2009. – Т. 13. Воєнна округа УПА «Буг» 1943–1952. Документи і матеріали. – Кн. ІІ. – С. 439–440.
3. «Аркадій». Моральні вартості українського вояка // Стрілецькі вісті. Орган ВШВО ІІ. – Ч. 19. – Р. І, 30. 6. 1944. // Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто: НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; вид-во «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України; ГДА СБУ, 2009. – Т. 13. Воєнна округа УПА «Буг» 1943–1952. Документи і матеріали. – Кн. ІІ. – С. 464–466.

4. «Аркадій». Моральні вартості українського вояка // Стрілецькі вісті. Орган ВШВО ІІ. – Ч. 15–16. – Р. І, 16. 6. 1944 // Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто: НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; вид-во «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України; ГДА СБУ, 2009. – Т. 13. Воєнна Округа УПА «Буг» 1943–1952. Документи і матеріали. – Кн. ІІ. – С. 445–447.
5. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. – 159 с.
6. «Ватюга». Відзначилися в боях // Стрілецькі вісті. Орган ВШВО ІІ. – Ч. 15–16. – Р. І, 16. 6. 1944 // Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто: НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; вид-во «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України; ГДА СБУ, 2009. – Т. 13. Воєнна Округа УПА «Буг» 1943–1952. Документи і матеріали. – Кн. ІІ. – С. 443.
7. Військові інструкції Проводу ОУН на випадок війни для здобуття української державності (травень 1941 р.) // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / заг. ред. Я. Дашкевич, В. Кук – Львів – Київ: НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; літературна агенція «Піраміда», 2001. – С. 31–38.
8. Волошин Р. «Борисенко А. С.». На шляхах збройної боротьби // Ідея і чин. – Р. ІІ (1943). – № 5 // Літопис УПА. Основна серія. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995. – Т. 24. Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу / під ред. Ю. Маївського і Є. Штендери. – С. 243–247.
9. Із постанови ІІ Великого збору ОУН у Кракові з програмою боротьби за незалежність України в умовах війни (квітень 1941 р., м. Краків) // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / заг. ред. Я. Дашкевич, В. Кук – Львів – Київ: НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; літературна агенція «Піраміда», 2001. – С. 5–20.
10. Політичні постанови ІІ Конференції ОУН (неповний текст) // Ідея і чин. – Р. І (1.XI.1942). – № 1 // Літопис УПА. Основна серія. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995. – Т. 24. Ідея і чин:

- Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу / під ред. Ю. Маївського і Є. Штендери. – С. 48–52.
11. Постанови III Конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників (неповний текст) // Ідея і чин. – Р. II (1943). – № 3 // Літопис УПА. Основна серія. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995. – Т. 24. Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу / під ред. Ю. Маївського і Є. Штендери. – С. 134–141.
  12. Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. (неповний текст) // Ідея і чин. – Р. II (1943). – № 5 // Літопис УПА. Основна серія. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995. – Т. 24. Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу / під ред. Ю. Маївського і Є. Штендери. – С. 223–237.
  13. «Санік». Повстанський стяг (збірник революційних пісень), 1947 // Літопис УПА. Основна серія. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1989. – Т. 12. Третя Подільська Воєнна Округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали / ред. Є. Штендера. – С. 89–121.
  14. Шухевич Р. «Тарас Чупринка». До генези Української Головної Визвольної Ради (1948 р.) // Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто: НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; вид-во «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України; ГДА СБУ, 2007. – Т. 10. Життя і боротьба «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали. – С. 335–347.